

İlknur Günel

Dr. Arş. Gör., Uludağ Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi, Bursa/Türkiye
Research Assist. Dr., Uludag University/Faculty of Arts and Sciences, Bursa/Turkiye

eposta: ilknurgunel_45@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8815-4818> - RorID: <https://ror.org/03tg3eb07>

Atıf/Citation: Günel, İlknur. 2025. Fenike Üretimi Fildişi Eserler ve Yayılım Alanları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/42, 224-238.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1589204>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received:	21.11.2024
Kabul Tarihi / Accepted:	24.12.2024
Yayın Tarihi / Published:	15.03.2025

FENİKE ÜRETİMİ FİLDİŞİ ESERLER VE YAYILIM ALANLARI

Öz

Suriye-Filistin kıyı şeridinde yaşayan Fenikeliler, Akdeniz’de geniş bir ticaret ağı kurmuş ve bu ağ sayesinde Mısır, Mezopotamya ve Anadolu gibi komşu uygarlıklarla kültürel ve ticari ilişkiler geliştirmiştir. Fildişi eserler sözü edilen dönem ticaretinin ve kültürel etkileşiminin önemli bir parçasıdır. Fenike tarzında yapılmış fildişi eserler, özellikle Asur kraliyet saraylarında ve tapınaklarında sıklıkla tercih edilmiştir. Örneklerinin çoğunun Nimrud’da ele geçtiği Fenike fildişi eserlerinin kullanım alanları mobilya süslemeleri, sandıklar, takılar, kutular, mühürler, heykelcikler ve tapınak eşyaları olmak üzere oldukça çeşitlidir. Özellikle mobilya süslemeleri ve kutular Fenike fildişi işçiliğinin en zarif örneklerini yansıtır. Fenikeliler farklı kültürlerle olan etkileşimlerinden dolayı fildişi işçiliklerinde değişik unsurları bir arada barındırmışlardır. Böylece Fenike işi fildişi eserleri bir yandan Fenike kimliğini korurken bir yandan da farklı etkilerle zenginleşmiştir. Hem kendilerine hem de ticaret yaptığı kültürlerle ait motifleri eserlerinde ustalıkla kullanan Fenikelilerin Akdeniz ticaret ağındaki aktif rolü sayesinde söz konusu eserler farklı bölgelere yayılmıştır. Ticaret kolonileri aracılığıyla Akdeniz’de büyük bir alanda yayılım gösteren Fenike fildişi işçiliği diğer kültürlerin sanatlarını da etkilemiştir. Bu durum Fenikelilerin hem ticari hem de kültürel olarak ne kadar geniş bir etki alanına sahip olduklarını gösterir. Bu çalışmada üretim, kapsam ve yayılım açısından Fenike işi fildişi eserler incelenmiş, Fenike uygarlığının kültürel mirası olarak sahip oldukları önem gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Fenike, Fildişi, Nimrud, Akdeniz, Yakın Doğu

PHOENICIAN IVORY ARTIFACTS: PRODUCTION AND DISTRIBUTION AREAS

Abstract

The Phoenicians, who lived along the Syrian-Palestinian coastline, established an extensive trade network in the Mediterranean. Through this network, they developed cultural and commercial relations with neighboring civilizations, including Egypt, Mesopotamia, and Anatolia. Ivory artifacts were a significant component of the trade and cultural interactions of this period. Phoenician-style ivories were particularly favored in Assyrian royal palaces and temples. The uses of Phoenician ivory

Fenike Üretimi Fildişi Eserler ve Yayılım Alanları

artifacts, most of which were discovered in Nimrud, were highly diverse, encompassing furniture ornaments, chests, jewelry, statuettes, stamps, and temple objects. Furniture ornaments and boxes, in particular, exemplify the finest craftsmanship of Phoenician ivory work. The Phoenicians' interactions with various cultures allowed them to incorporate diverse elements into their ivory creations. As a result, Phoenician ivory works maintained their distinct identity while being enriched by external influences. The Phoenicians played an active role in the Mediterranean trade network, skillfully incorporating motifs from both their own culture and the cultures they traded with into their works. This facilitated the spread of these artifacts across different regions. Phoenician ivory craftsmanship, which extended over a vast area through trade colonies, also influenced the arts of other cultures. This demonstrates the Phoenicians' wide-ranging influence, both commercially and culturally. This study examines Phoenician ivory artifacts in terms of their production, scope, and distribution, highlighting their significance as a cultural heritage of the Phoenician civilization.

Keywords: Phoenicia, Ivory, Nimrud, Mediterranean, Near East

Giriş

Kaynaklarda Sümerce ZÚ.AM.SI, Akkadca *šinni pīri* şeklinde yazılan ve “filin dişi” anlamına gelen fildişi, adı itibariyle fillerin savunma dişlerini akla getirirse de mamut, Afrika domuzu, su aygırı, gergedan gibi çeşitli memeli hayvan dişlerinin tamamını kapsar. Yontularak süslenebilecek büyüklükte sert ve mat beyaz bir yüzeye sahip fildişleri, dayanıklı oldukları ve kolay işlenebildikleri için Paleolitik Çağ'dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim Paleolitik Çağ'a ait Venüs heykelciklerinin fildişinden yapılmış olanları da mevcuttur (Bostancı 2014: 193; Ören 2024: 177; Akarsu 2017: 132; Cengiz 2021: 41). MÖ 2. Binyılda fildişlerinin Yakın Doğu'da geniş bir alana yayıldığı görülür. Fildişleri en çok tapınak ve saraylardaki oyma ve süslemelerde tercih edilmiştir. En yaygın kullanım alanları ise heykel, levha, panel ve mobilyalardır (Caubet 2008: 406; Winter 2010: 190; Güterbock 1971: 1; Dusingberre 2010: 193; Akarsu, 2017: 143). Bunlara ek olarak oyun tahtası, kozmetik kutusu, müzik aleti ve araba unsurları gibi lüks obje üretiminde kullanılan fildişleri hançer sapı, bıçak, kın yapımı ve süslenmesinde de öne çıkar. Ayrıca fildişinden yapılmış ya da fildişiyle süslenmiş mühür, ayna, tarak, merhem kâsesi, kaşık, biblo, tabut ve yelpaze gibi türlü lüks ürünlerinin varlığından da söz etmek mümkündür (Caubet 2008: 406).

Yakın Doğu'daki pek çok yerleşimde ele geçen fildişlerinin en çok bulunduğu bölge Asur'un başkenti Nimrud (Kalhu)'dur (Herrmann ve Laidlaw 2013: 84). İlk fildişi kalıntıları Asur kralı Asurnasirpal (MÖ 883-859) döneminden Kuzeypatı Sarayı olarak tanımlanan bölgede keşfedilmiştir. 19. yüzyılda başlayan kazılarla birlikte buraya ek olarak Hasanlı, Khorsabad, Tell Halaf, Arslantaş, Zincirli, Tell Tainat, Hama, Samaria gibi başka birçok yerleşimde daha sayısız fildişi eser ortaya çıkarılmıştır (Caubet 2017: 95; Loud ve Altman 1938: 96; Köroğlu 2006: 27).

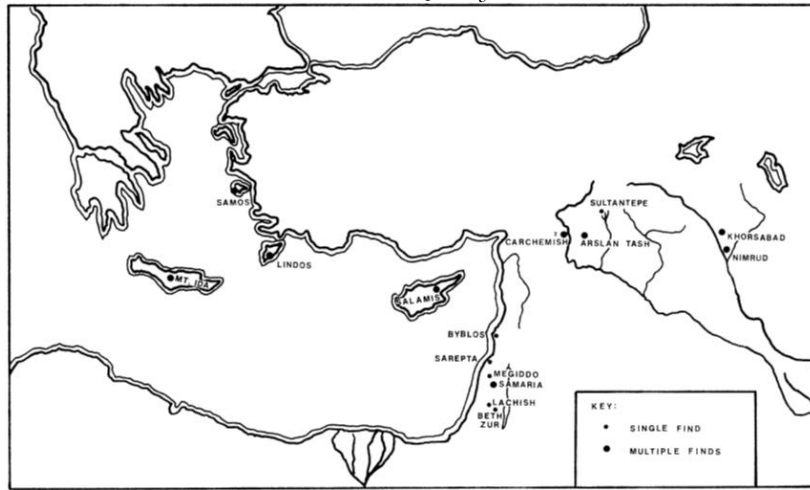
Fildişi eserlerin çoğu MÖ 8.-7. yüzyıllarda nesilleri tükenene kadar Suriye filleriinden elde edilmiştir. Daha sonra ise Mısır, Hindistan ve Afrika'dan temin edildikleri görülür

(Woolmer 2011: 116-117). Süreç içinde azalmaları ve zor bulunmaları nedeniyle fildişi statü sembolü haline gelmiştir. Daha çok dönem güçleri arasındaki armağan trafiğinde yer almaktadır. Bu durum kaynaklarla da desteklenmektedir. Örneğin Herodotos'un aktarımına göre Afrika'dan Pers kralına getirilen hediyeler arasında fildişi de bulunmaktadır (Hdt. III. 97, 114). Politik güçler arasında hediyeleşme unsuru oldukları gibi hâkimiyet altına alınan bölgelerden haraç yoluyla elde edildikleri de kaynaklarda mevcuttur. Örneğin Asur'un haraç olarak fildişi aldığı bölgeler arasında Fenike kentlerinin de isimleri geçmektedir. II. Asurnasirpal'ın Lübnan kıyı şeridinde bulunan Fenike krallıklarından aldığı haraçlarla ilgili metinde fildişi de zikredilmiştir (ARAB. I. 479; Grayson 1976: 149; Mandacı 2018: 32). II. Asurnasirpal haraç olarak saydığı ürünler arasında fildişlerine ek olarak fildişinden yapılmış eserler de yer almaktadır. Asur kralları ham fildişinin yanı sıra işlenmiş fildişi ürünlere de rağbet göstermişlerdir. Sözü edilen mamul fildişlerini ise daha çok Fenike'den elde etmişlerdir (Grayson 1976: 141). Nitekim Akdeniz çevresinde görülen bu eski geleneğe ait eserlerin çoğu Fenike tarzındadır.

Harita 1: Fenike Fildişi Yayılım Haritası

(Winter 1976: 12)

Hediye ve haraçlara ek olarak Asur kralları yıllıklarında av hayvanlarıyla ilgili bahisler filleri de içermektedir. Örneğin I. Tiglat-pileser (MÖ 1114-1076) Harran ve Habur bölgesinde avladığı filleri ilgili bilgiler verir. Dolayısıyla fildişlerine avlanmak suretiyle kendi topraklarından eriştikleri de söylenebilir (Grayson 1991: 26; Mandacı 2018: 31).

Nimrud'a ek olarak Zincirli, Samaria, Arslantaş ve Khorsabad en çok fildişi eser ele geçen yerlerdir. Bununla birlikte Sisam, Girit, İalisos ve Etruria'da da fildişi örnekler rastlanmıştır. Fenike anayurdunda ele geçen fildişi sayısı ise yok denecek kadar azdır. Fildişi eserlere farklı bölgelerde Fenike anayurdundan daha çok rastlanmasının başlıca nedeni ganimet, haraç, hediye ve ticari ürün olarak yer değiştirmiş olmalarıdır. Bu doğrultuda sandalye, yatak ve taht gibi mobilyaların süslemesinde kullanılan Fenike fildişi panellerinin en güzel örneklerine Fenike'de değil Nimrud Şalmaneser Kalesi ve Samaria'da

Fenike Üretimi Fildişi Eserler ve Yayılım Alanları

rastlanmaktadır (Winter 2010: 187; Barnett 1956: 87-97; Okur 2020: 35; Herrmann ve Laidlaw 2013: 88, 93-94; Torelli 2005: 104-105; Crawford vd. 1980: 14, 35-36; Porter 2016: 397-397; Giumlia-Mair 2015: 483; Barnett 1982: plate 55; Barnett 1935: plate XXIII 3, 4, plate XXIV, 3).

1. Fildişi Üretimi

Fildişi oymacılığı, fildişinin heykel, süs eşyası ve dekoratif amaçlı eşyalara dönüştürülmesini veya oyulmasını kapsar. Fildişleri bu tür oymalarda kullanılan temel kaynak olsa da daha önce belirtilen diğer memelilerin dişleri de işlenmiştir. Fildişi işlemeciliğinde kullanılan aletler genel itibarıyla testere, keski, delgeç, el matkabı, sivri uçlu aletler ve perdelama malzemeleridir (Mandacı 2018: 29). 1900'lü yıllara kadar fildişi oymacılığında bu aletler kullanılmıştır. Balta, keser veya keski ile dişin dış kabuğu çıkarılmış; kara testeresi veya yay testeresi savunma dişinin gövdesini bölümlere ayrılmış; el kesikleri, oyma testereleri ve mastarlar yüzeyi soymak oymayı gerçekleştirmek için kullanılmıştır.

Figür1: Fildişi Kozmetik Kutusu Yapımı

(Bass 1987: 727)

Suriye, Afrika ve Hindistan'dan temin edilen fildişleri ile yapılan taht, sunak, mobilya, aplik, kozmetik araçları, figürin, at koşum süslemeleri gibi Fenike işi fildişi eserler, tüm Akdeniz dünyasına yayılmıştır (Woolmer 2011: 116-117; Uberti 1999: 456-464; Bartoloni 1988: 92-95; Torelli 2005: 104-105; Porter 2016: 389; Barnett 1982: plate 52A, 52B). Taht, yatak, masa, tabure, sunak ve buhurdan gibi krallığa ait günlük kullanım ve ritüel amaçlı nesnelerin süslenmesinde kullanılmış olmaları fildişlerinin temelde süsleme amaçlı kullanıldıklarını akla getirir. Bu eserlerin çoğunluğu yüksek kabartma ve dikdörtgen levhalardan oluşmaktadır, bununla birlikte yuvarlak parçalar halinde olanları da mevcuttur (I. Krallar 22. 39; Brown 1992: 10; Torelli 2005: 104-105; Barnett 1935: 179-210; Porter 2016: 396).

2. Fildişi Eser Türleri

Yakın Doğu'da ele geçen fildişi oymaların çoğunluğu daha önce de belirtildiği gibi saray ve tapınaklarda yer almaktadır. Genellikle duvar, mobilya, kap ve binicilik malzemelerinin yüzeylerini süslemişlerdir (Gansell vd. 2008: 483; Loud ve Altman 1938;

Mallowan ve Herrmann 1974). Bunların bir kısmı Asur geleneğine ait olsa da çoğunluğunun Levant kökenli olduğu, buradan haraç ve ganimet olarak getirildiği açıktır (Thomason 1999: 393-401; Herrmann 2000: 269; Herrmann ve Millard 2003; Özhanlı 2013: 89; Winter 2010: 187). Bu noktada fildişi eserlere kazınan Fenike harfleri kökenleri hakkında fikir yürütülmesini kolaylaştırmaktadır (Hopkins 1965: 28; Winter 1976: 2; Shaw 1989: 165-183; Crowfoot 1938: 6, 8; Crawford vd. 1980: 14; Schmitz 2002: 818-819; Pappa 2020: 49; Barnett 1935: 184-185, 205; Barnett 1982: plate 48, 49A, 49B; Akurgal 1978: 14; Parrot 1961: 154; Mazar 2003: 77-94; Herrmann vd.2008; Loud ve Altman 1938: 96).

Bir prestij ürünü olan fildişleri sadece saray ve tapınakların duvarlarını süslemekle kalmamış, buraların içlerini süsleyen mobilyalarda da sıkça kullanılmıştır. Masa, koltuk, sehpa ve sandalye gibi ürünlerin ayak, kol ve arka kısımları fildişi levhalarla süslenmiştir. Benzer şekilde sandık ve yatak başlıklarının süslemelerinde de fildişi kullanımı oldukça fazladır (Mandacı 2018: 41; Wiseman 1952: 24-44; Akurgal 1968: 150, plate 38).

Duvar süslemeleri ve mobilya eşyalarının yanı sıra daha önce de belirtildiği gibi küçük kutu, matara, kâse ve koşum takımını da içeren küçük nesnelerde de fildişi kullanımı oldukça yaygındır (Herrmann ve Laidlaw 2013: 93). Bunların bir örneği de fildişi taraklardır. Kartaca'daki Juno tepesinde bulunan fildişinden tarak MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Tarağın bir tarafında lotus bitkilerinin önünde oturan bir sfenks ile üzerine tünemiş kumrunun, diğer tarafındaysa bir boğa ve lotus bitkilerinin işlendiği görülür (Moscati 2004: 229). Tarağın kenarında bulunan yarım daire şeklindeki çentiklerin benzerlerine Carmona taraklarında da rastlanmaktadır (Moscati 2004: 315). Sözü edilen Fenike işi tarakların yerelde mi üretildiği yoksa ithal mi edildikleri ise net değildir.

Fildişlerinin kolay işlenebilen ürünler olması ve böylelikle eserlere en küçük ayrıntıların yansıtılabilmesi tercih edilmelerindeki en önemli faktörlerdendir. II. Sargon tarafından ganimet olarak getirilen pano buna örnektir. Altın ve değerli taşlarla fildişi kullanılarak yapılmış MÖ 8. yüzyıla ait bu Fenike işi panoda bir Nübyeliye saldıran bir aslan en ince ayrıntılarına kadar betimlenebilmiştir (Bikai vd. 1990: 28; Crawford vd. 1980: 14).

Son olarak Fenike'de üretilen fildişi eserlerde camın kullanımının oldukça yoğun olduğunu belirtmek gerekir (O'Hea 2011: 160, 164). Mısır unsurları barındıran örneklerin çoğunluğu cam ve yarı değerli taşlardan yapılmış renkli kakmalardan oluşmaktadır. Eserlerde camlar çiçek desenlerinin ve figürlerin daha net ve renkli bir görünüm kazanmalarını sağlamıştır. Bunların bazıları tek renkliken bazıları ise mozaik cam kakmasından oluşmaktadır. Tek renkli olanların fildişi ustalarınca, mozaik camların ise daha eğitilmiş olanları tarafından yapıldıkları düşünülmektedir. Cam eserler arasında Fenike boncukları ön sırayı alır ve bunlardan insan başlı olanlar tamamen Fenike'ye özgü üretimlerdir. Lüks ürün grubundaki bu eserler oldukça pahalıdır (O'Hea 2011: 153-172; Herrmann ve Laidlaw 2013: 93).

Figür 2: Fenike işi fildişi pano örneği (II. Sargon Dönemi, Nimrud)

(Günel 2023: 187)

3. Fenike Fildişi Eserlerine Dair Bilgi Veren Kaynaklar

Fenike fildişi eserlerine dair bilgiler veren kaynaklar çeşitlidir. Bunların başında daha önce de belirtildiği gibi Asur yıllıkları gelmektedir. Fenike anayurdu MÖ 1. binyılda tekrarlayan Asur kuşatmalarına maruz kaldığı için Fenike'ye ait bilgiler yıllıklara yansımıştır. Asur kralı II. Asurnasirpal'in MÖ 875'te Tyros, Sidon ve Byblos üzerine çıktığı seferleri hakkında bilgi veren kayıtlarda buralardan haraç olarak fildişi, çeşitli madenler, renkli kumaş ve kıyafetler aldığı bilgisi yer almaktadır (ARAB I. 479; Rollston 2019: 301). Yahudi peygamberi Hezeikel'in Tyros ile ilgili aktarımında da sözü edilen haraçlar arasında fildişleri bulunmaktadır. Fenikelilerin dâhil olduğu ticaret ağının boyutu ve kapsamı açısından önemli bu kaynakta fildişlerinin haraçlar arasında yer alması oldukça önemlidir (Hezeikel 27. 12-25; Kuhrt 2013: 26-27).

Eski Ahit'te de Kral Süleyman'ın fildişi tahtından (I. Krallar 10. 18; II. Tarihler 9. 17) ve bütün bir evi fildişinden inşa eden Kral Ahab'tan (I. Krallar 22. 39) bahsedilir. Kral Süleyman'ın gemilerinin katıldığı Ofir Deniz Seferi'nden sonra getirilen değerli fildişleri ile bilgiler de mevcuttur (I. Krallar 10. 22; II. Tarihler 9. 21). Kaynaklarda lüks objeler arasında yer alan fildişleri çöküşe sebep gösterilmiş, fildişlerine negatif anlam yüklenmiştir (Amos 6: 4). Bunun tersine "Ezgiler Ezgisi"nde sevgilinin gövdesi cilalı fildişi tablete benzetilmiştir (Ezgiler Ezgisi 5: 14, 15). Bir başka örnekte ise sevgilinin boynu fildişi kuleye benzetilmektedir (Ezgiler Ezgisi 7: 4). Bu durumda güzellik ve zarafetleri ile fildişlerinin dönem kaynaklarında yapılan benzetmelere dahi konu olacak kadar yaygın ve önemli oldukları söylenebilir.

Fildişleriyle ilgili bilgi veren bir başka kaynak grubu da batıklardır. MÖ 14. yüzyıla tarihlenen dönemin en kapsamlı batığı olan Uluburun Batığı'nın kargosunda da fildişi eserlere rastlanmıştır (Bass 1987: 726; Yalçın 2013: 44; Pulak 1994: 215-221, 227; Bass 2006: 307; Bachhuber 2006: 359; Aubet 1993: 59). Homeros da Fenikelilerden usta zanaatkârlar şeklinde söz etmiştir (Hom. *Il.* 23. 740-745).

Fenike'ye ait fildişi oyma eserlerinin bulunduğu dört ana alan Nimrud, Khorsabad, Arslantaş, Samaria'dır. Bunlara ek olarak Akdeniz çevresinde pek çok yerleşimde Fenikelilere ait fildişi örnekleri bulunmuştur. Aşağıda öncelikle en fazla kalıntının ele geçtiği Nimrud'a değinilmiştir.

4. Fenike Fildişi Eserlerinin Bulunduğu Alanlar

Fildişi eser sayısı ve ürün çeşitliliği açısından en önde gelen yer Nimrud şehridir. Asur imparatorluğu Yakın Doğu'nun çoğunu kontrol altına aldığı ticaretin odak noktası Asur'un başkenti Nimrud haline gelmiş, bu durum da burada Fenike kökenli binlerce fildişi bulunmasına yol açmıştır (Herrmann 2017: 59).

19. ve 20. yüzyıllarda yapılan kazılarda II. Asurnasirpal tarafından kurulan Kalhu'nun (Nimrud) saray, depo ve kuyularında binlerce fildişinin bulunması MÖ 1. bin yılın başlarına "Fildişi Çağı" adı verilmesine neden olmuştur. MÖ 2. binyılın sonlarında hem Mısır firavunları hem de Asur kralları tarafından avlanan Suriye filinin MÖ 9. yüzyıla gelindiğinde soyunun tükenmesi de bu durumu doğrulamaktadır. Sonraki süreçte fildişlerinin çoğu daha önce de belirtildiği gibi Afrika'dan temin edilmiştir (Herrmann 2017: 27; Herrmann ve Laidlaw 2013: 84).

Asur imparatorluk başkenti Nimrud'daki ilk fildişleri Henry Layard tarafından 19. yüzyılın ortalarında bulunmuştur. Burada bulunan eserler Asur'da üretilmemiş, MÖ 1. binyılın başlarında Asur kralları tarafından fethedilen bölgelerden hediye, haraç veya ganimet olarak getirilmiştir. Bu nedenle buluntu topluluğu Asur tarafından fethedilen veya kontrol edilen bölgelerin küçük sanatlarının eşsiz bir kaydını oluşturur. Eserlerin çoğunluğunun üslup bakımından Fenikelilere atfedilmesi Fenike sanatının boyutu, kapsamı ve etki alanının anlaşılması açısından oldukça önemlidir (Güterbock 1971: 2; Herrmann ve Laidlaw 2013: 84, 88).

Fenike fildişleri barındırdıkları tema, stil, oyma ve kakmacılık teknikleri açısından son derece tutarlıdır. Bu durum nerede ve hangi atölyelerde yapıldıklarını tespit etmeyi kolaylaştırmaktadır (Herrmann ve Laidlaw, 2013: 89). Örneğin klasik Fenike geleneğinin en kolay tanınan stil grubu yaklaşık 100 örneği tanımlanmış olan Mısır etkili eserlerdir. Bu tasarımlar genellikle çiçek açan papirüs tarlalarına veya güneş teknelerine yerleştirilir ya da ibadet sahnelerinden oluşur. Hepsisi doğrudan Mısır'a ait unsurlar içermektedir (Herrmann ve Laidlaw 2013: 87, 89).

Fenike Üretimi Fildişi Eserler ve Yayılım Alanları

Fenike fildişi örnekleri Khorsabad ve Salamis'te de bol miktarda bulunmuştur (Herrmann ve Laidlaw 2013: 93; Aruz vd. 2014: 120; Phoenician Ivory, Salamis, Cyprus Museum, 2018). Kıbrıs, Kartaca, İspanya, Samos, Etruria gibi yerlerde bulunan eserler MÖ 8. yüzyıl sonu ile 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Winter 2010: 204; Loud ve Altman 1938: 96). Bu durum elbette ki Fenikelilerin MÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru Sardinya, Sicilya, Malta, Kuzey Afrika ve İspanya'da koloniler kurmasıyla bağlantılıdır (Winter 1976: 18). Nitekim Pön kolonilerine bakıldığında fildişi üretiminde yoğunluğun İspanya'da olduğu görülür. Burası Carmona fildişi dizileri ile öne çıkmaktadır. Cruz del Negro, Alcantavilla, El Acebuchal ve El Bencarron mezarlarında çok sayıda fildişi eser ele geçmiştir. Benzer şekilde Kartaca da fildişi ürün yoğunluğu açısından oldukça önemlidir. Burada Juno tepesindeki bir mezar ile Douimes'te bir mezarda bulunan ve MÖ 7. yüzyıla tarihlenen iki ayna sapında, saç şekli Mısırlı, elleriyle göğüslerini tutmuş, etekleri saçaklı, uzun kuşaklı bir elbise giymiş, ayakta duran bir kadın figürü yer almaktadır. Fenike sanatında pek çok benzeri olan bu iki parçanın tıpkı taraklarda olduğu gibi yerelde mi üretildiği ya da ithal mi edildiği ise net değildir (Brown 1992: 7). Yine Kartaca'da Tophet kutsal alanındaki Chapelle Cintas'ta bulunan ördek biçimli bir sunu kaşığında da fildişi kullanımı mevcuttur (Orshinger 2021: 9; Orsingher 2016).

Figür 3: Douimes'te (Tunus) bir mezarda bulunan MÖ 6. yüzyıla tarihlenen kadın şeklinde fildişi ayna sapı.

Musée National De Carthage

(Fotoğraf: DeAgostini/Getty Images. Erişim tarihi: 19.11.2024)

5. Fenike Fildişi Eserlerinde Mısır Etkisi

Genel olarak bakıldığında, fildişleri gruplandırılırken Suriye ve Fenike dizisi olmak üzere iki ayrı grup söz konusudur. Fenike dizilerinde, üslup açısından Mısır etkisi hâkimdir

ve Suriye geleneğinin tersine çizgili desen ağırlıklıdır (Herrmann ve Laidlaw 2013: 85, 87; Brown, 1992: 9; Crawford vd. 1980:39; Barnett 1982: plate 49B, 49E; Jigoulov 2022:148-150). Fenikelilerin ticari ve siyasi ilişkileri doğrultusunda en çok etkileşimde bulunduğu kültür Mısır'dır. Dolayısıyla bu durum fildişi eserlere de yansımıştır (Herrmann 2017: 56). Fenike üretimi fildişi eserlerin çoğunda sfenks, Horus tasviri, grifon, yılan gibi Mısırlı motifleri yer alır. Bunlara ek olarak kanatlı hayvanlar ve firavun tahtının kenarında yapraklar tutan gençleri betimleyen örnekler de oldukça fazladır (Herrmann ve Laidlaw 2013: 84-95; Brown 1992: 9-10; Elayi ve Elayi 2014: 45; Barnett 1935: 179-210; Crawford vd. 1980: 39; Tubb 2003: 124; Barnett 1982: plate 50A, 50B, 50C, 51; Akurgal 1968: 143; Parrot 1961: 154; Aruz vd. 2014: 141-151).

Levant stilindeki fildişi eserlere Samaria, Zincirli ve Karkamış yer alan saray ve tapınaklarda rastlanır. Ayrıca Tell Halaf ve Salamis'teki nekropol alanlarında da fildişi eserler bulunmuştur. Buralarda ele geçen fildişi eserlerin Asur İmparatorluğu'na hediye ya da haraç olarak verildikleri düşünülebilir. Söz konusu fildişi buluntuların tamamının motif tekniklerindeki Mısır etkisi açıktır. Horus, mitolojik kanatlı yaratıklar, koçbaşı sfenksler, lotus çiçekleri, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın mızraklı grifonları gibi Mısır'a ait unsurlar bu objelerde yer alan motiflerin başlıcalarıdır (Güterbock 1971: 2; Caubet 2017: 95; Crawford vd. 1980: 39; Herrmann ve Laidlaw 2013: 93-94).

MÖ 7. yüzyıla ait Mısır etkili Fenike üretimi levhaların Anadolu'da Pedasa antik kentinde ele geçmesi dönemin kültürel geçişkenliğinin anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü burada hem Fenike sanatına yansıyan Mısır etkisi hem de Mısır'a ait kültürel izlerin Fenike sanatçıları aracılığıyla Anadolu'ya aktarımı durumu söz konusudur. Betimlemeli levha ve diğer fildişi objelerin tapınma ve sunularda kullanılması kültürel etkileşimin ve geçirgenliğin bir sonucudur. Kültürel etkileşimin aktarımını yapan ise ticari ilişkilerdir. Dolayısıyla ticaretteki ustalıklarına ek olarak Fenikeliler kültürün taşınması ve inşasında da önemli bir rol üstlenmişlerdir. Yalnızca kendi ürettikleri malları değil diğer bölgelerin mallarını da tüm Akdeniz'e yaymış, böylece yalnızca madde değil, Akdeniz'in dört bir yanına inanç ve kültür de taşımışlardır (Bulut 2019: 106-116; Kourou 2015: 245-263; Kourou 2008: 305-357; Nitschke 2013: 213; Barnett 1935: plate XXV, 1-4).

Değerlendirme ve Sonuç

Fildişi oymacılığının tarihi Paleolitik Çağ'a kadar uzanır. Yakın Doğu'da çoğu kent merkezinde fildişi üretim atölyeleri bulunmaktadır. Buralarda her kültür kendine özgü tarz ve tekniklerle üretim yapmışlardır. Dolayısıyla farklı bölgelerden getirilen fildişi parçaları farklı stilleri temsil etmektedir. Fenike stili bu farklı üslupların en önde gelenlerindendir. Fenikeliler işlenmesi kolay ve zamana dayanıklı bu üründen kendilerine özgü eserler üretmişlerdir. Akdeniz Dünyasının en yetenekli tüccar ve zanaatkar topluluklarından biri olan Fenikeliler özellikle fildişi işçiliğinde ustalaşarak MÖ 9. yüzyıldan itibaren Levant bölgesinde ve Akdeniz'deki diğer merkezlerde kendilerine özgü bir sanat tarzı geliştirmişlerdir.

Heykeller, sandıklar, mobilya süslemeleri ve dekoratif objeler olmak üzere çeşitli türlerde üretilen tüm fildişi eserler hayvan figürleri, tanrılar, bitkisel motifler ve mitolojik sahneleri gibi Fenike sanatının karakteristik özelliklerini barındırmaktadır.

Fildişlerinin daha çok bölgeler arasında ganimet, haraç ve kraliyet hediyesi olarak yayılım gösterdiği söylenebilir. Fildişi eserler özellikle Asur, Mısır ve Akdeniz çevresinde Fenikeliler tarafından ticareti yapılan değerli sanat ürünleri olarak öne çıkar. Bilhassa küçük sanat ürünleri ile mobilyalar, Asur ile geliştirilen ticari ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır. Nitekim en çok ürün grubunun ele geçtiği bölge de Asur'un başkenti Nimrud olmuştur. Benzer şekilde Fenike fildişi eserlerinin Akdeniz boyunca yayılması, Fenikelilerin denizcilikteki becerileri ve geniş ticaret ağları sayesinde mümkün olmuştur. Fenikeliler, Akdeniz'in çeşitli bölgelerinde ticaret kolonileri kurarak bu eserlerin Kıbrıs, Anadolu, Ege ve Kuzey Afrika gibi bölgelere ulaşmasını sağlamışlardır. Bu yayılım, Fenike kültürünün Akdeniz'deki diğer kültürlerle etkileşime geçmesini ve yerel motiflerin Fenike sanatı ile harmanlanarak kültürel geçişkenliğe yol açmasını sağlamıştır. Böylece Fenike işi fildişi eserleri, sadece sanatsal bir zenginlik değil, aynı zamanda Akdeniz'deki kültürel etkileşimlerin sembolü haline gelmiştir. Fenike fildişi eserleri, o dönemdeki sanatsal ve dini hayatın yanı sıra Fenikelilerin ticaretle nasıl kültürel etkileşimler kurduğunu gösteren önemli nesnelerdir. Bu eserlerin Fenike kolonileri ve ticaret yolları boyunca yayılması, Fenikelilerin yalnızca tüccar değil, aynı zamanda birer kültür aracısı olduklarını da gösterir.

Fenikeli sanatçılar Mısır ve Mezopotamya gibi büyük uygarlıklarla olan etkileşimlerinden dolayı bu kültürlerin stil ve unsurlarını kendi özgün tarzlarıyla harmanlayarak fildişi eserlerde yeniden yorumlamışlardır. Böylece Fenikeliler, kendi sanatsal ve dini motiflerini çevre kültürlerle taşımış; aynı zamanda diğer kültürlerin unsurlarını da kendi eserlerine yansıtmıştır. Böylelikle fildişleri özellikle Asur ve Mısır saraylarında rağbet gören eşyalar arasında yerini almıştır. Fenike ekonomisinde belirleyici role sahip Fenike'ye özgü fildişi eserler hem yayılım gösterdiği alan hem de üzerlerinde barındırdığı Mısır unsurları bakımından oldukça önemlidir. Fildişi üretiminde ustalaşan Fenikeli zanaatkarlar büyük ölçüde Mısır sanatından ilham almıştır. Mısır dini motifleri ve sembolizmi Fenike fildişlerine sıklıkla yansıtılmıştır. Üzerlerinde taşıdıkları Mısır gibi yabancı unsurlara ait izler ve ele geçtikleri coğrafyanın büyüklüğü Fenikelilerin kültürel ve ekonomik yayılımı ve kültürel geçirgenliğini yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar

Hom. Il. (=Homeros, *Iliad*) Kullanılan metin ve çeviri: 2017. *İlyada*. Çev. A. Erhat-A. Kadir. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hdt. (=Herodotos, *Historiae*) Kullanılan metin ve çeviri: 2013. *Tarih*. Çev. M. Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ARAB Luckenbill, D. D. 1926-1927. *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, 2 cilt, Chicago.

Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil). 1958. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

Modern Kaynaklar

Akarsu, R. 2017. "Erken Dönemlerde Anadolu'da Ele Geçen Fildişi Eserler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 38: 131-150.

Akurgal, E. 1968. *The Art of Greece its Origins in the Mediterranean and Near East*. New York: Crown Publishers Inc.

Akurgal, E. 1978. *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aruz, J., de Jean-François Lapérouse. 2014. "Nimrud Ivories". *Assyria to Iberia at the Dawn of the Classical Age*. Eds. by Joan Aruz, Sarah B. Graff, and Yelena Rakic, Metropolitan Museum of Art, New York, 141-151.

Aubet, M. E. 1993. *The Phoenicians and the West Politics Colonies and Trade*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bachhuber, C. 2006. "Aegean Interest on the Uluburun Ship". *AJA* 110(3): 345-363.

Barnett, R. D. 1935. "The Nimrud Ivories and the Art of the Phoenicians". *Iraq* 2(2): 179-210.

Barnett, R. D. 1956. "Phoenicia and ivory trade". *Archaeology* 9(2): 87-97.

Barnett, R. D. 1982. "Ancient Ivories in the Middle East". *Qedem* 14: I-XV, 1-99.

Bartoloni P. 1988. "Commerce and Industry". *The Phoenicians*. Ed. S. Moscati, 92-95.

Bass, G. F. 1987. "Oldest Known Shipwreck Reveals Bronze Age Splendors". *National Geographic Magazine* 172(6): 693-734.

Bass, G. F. 2006. "Doğu Akdeniz'de Tunç Çağı Batıkları". *Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti*. Eds. Ü. Yalçın, C. Pulak, R. Slotta, Bochum, 305-310.

Bikai, P. M. ve diğerleri. 1990. "Rich and Glorious Traders of the Levant". *Archaeology* 43(2): 22-30.

Bostancı Kolankaya, N. 2014. "Paleolitik Çağ Kadınları". *Armizzi-Engin Özgen'e Armağan*. Ankara: Asitan Kitap, 191-204.

Brown, S. 1992. "Perspectives on Phoenician Art". *The Biblical Archaeologist* 55(1): 6-24.

Bulut, H. 2019. "Pedasa Athena Kutsal Alanı: Fenike Kökenli Kemik Oymalar ve Yakın Doğu Bağlantıları Üzerine Bazı Görüşler". *Phaselis Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi* 5: 101-124.

Caubet, A. 2008. "Ivory, Shell, and Bone". *Beyond Babylon: Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C.*, New York: The Metropolitan Museum of Art, 406-418.

Caubet, A. 2017. "Syrian Heritage in Jeopardy: The Case of the Arslan Tash Ivories". *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies* 5(1): 92-101.

Cengiz, T. 2021. "Venüs Heykeltiklerinden İdollere Kadın Temsilleri". *Akademik Bakış* 15(29): 39-48.

Fenike Üretimi Fildişi Eserler ve Yayılım Alanları

- Crawford, V. E. ve diğerleri. 1980. *Assyrian Reliefs and Ivories in the Metropolitan Museum of Art*. New York: Metropolitan Museum of Art.
- Crowfoot, J. W., G. M. Crowfoot. 1938. *Samaria- Sebaste II: Early Ivories from Samaria*. London.
- Elayi J., A. G. Elayi. 2014. *A Monetary and Political History of the Phoenician City of Byblos in the Fifth and Fourth Century B.C.E*. Eisenbrauns, Indiana.
- Fildişi ve Fildişi Türevleri İçin Kullanma Klavuzu. 1999. Dünya Yaban Hayatı Fonu ve Koruma Derneği, Yeniden Basım, Oregon.
- Gansell, A. R. ve diğerleri. 2006. "Predicting Regional Classification of Levantine Ivory Sculptures: A Machine Learning Approach". *Digital Discovery: Exploring New Frontiers in Human Heritage*. CAA 2006. Publikationsserver der Universität Tübingen, 483-492.
- Giumlia-Mair, A. 2015. "Phoenician Metalwork: Composition and Techniques". *Phoenician Bronzes in Mediterranean*. Ed. J. J. Avila, Real Academia De La Historia Madrid. 481-515.
- Grayson, A, K. 1972-1976. "Assyrian Royal Inscriptions I-II". Wiesbaden, 1972-1976.
- Grayson, A. K. 1991. "Assyria: Tiglath-Pileser III to Sargon II (744-705 BC)". *CAH3*(2): 71-102.
- Günel, İ. 2023. "Fenike Kolonizasyonunun Akdeniz Dünyasındaki Kültürel ve Ekonomik Etkileri". Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Güterbock, H. G. 1971. "Ivory in Hittite Texts". *Anatolia* 15: 1-7.
- Herrmann, G. ve diğerleri. 2008. *Ivories from the North West Palace (1845-1992)*. London: British Institute for the Study of Iraq.
- Herrmann, G. Laidlaw S. 2013. "Assyrian Nimrud and the Phoenicians". *Archaeology International* 16: 84-95.
- Herrmann, G. 2017. "The Age of Ivory: The Nimrud Project". *British Academy Review* 9: 27-31.
- Hopkins, C. 1965. "Astrological Interpretations of Some Phoenician Bowls". *JNES* 24(1/2): 28-36.
- Jigoulov, 2022. *The Phoenicians Lost Civilizations*. Reaktion Books.
- Kourou, N. 2015. "Literacy, Networks, social dynamics in Archaic Rhodes". *Polymatheia*. Eds. S. Nawralaca ve R. Nawralaca, Festschrift für Hartmut Matthaus anlässlich seines 65. Aachen. 245-263.
- Kourou, N. 2008. "The Evidence from the Aegean". *Beyond the Homeland: Markers, in Phoenician Chronology, (Ancient Near Eastern Studies Supplement 28)*. Ed. C. Sagana. Leuven & Paris & Dudley, MA, 305-364.
- Köroğlu, K. 2006. *Eski Mezopotamya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuhr, A. 2013. *Eski Çağ'da Yakınoğu (MÖ 3000-300) Cilt I-II*. Çev. D. Şendil. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Loud, G., C. B. Altman. 1938. *Khorsabad II: The Citadel and the Town*. Oriental Institute Publications 40. Chicago: University of Chicago Press.
- Mallowan M., G. Herrmann. 1974. *Furniture from S W 7 Fort Shalmaneser: Ivories from Nimrud (1949-1963)*. fasikül III, London.
- Mandacı E. 2018. "Arkeolojik Bulgular Ve Yazılı Belgeler Işığında Eski Mezopotamya'da Fildişi Oymacılığına Genel Bir Bakış". *TAD* 37(64): 27-54.

- Mazar, E. 2003. *The Phoenicians in Achziv: The Southern Cemetery*. Jerome L. Joss Expedition, Final Report of the Excavations 1988-1990, *Cuadernos de Arqueologia Mediterranea* 7, Barcelona: Carrera Edició, Publicaciones del Laboratorio de Arqueología, Universidad Pompeu Fabra de Barcelona.
- Moscatti, S. 2004. *Fenikeliler*. Çev. S. Gül. Ankara: Dost Kitabevi.
- Nitschke, J. L. 2013. "What is Phoenician about Phoenician Material Culture ?". *Topoi Supp. 13, La Phénicie hell énistique Actes du colloque international de Toulouse*. Ed. J. Aliquot ve C. Bonnet, 207-238.
- O'Hea M. 2011. "Another Look at the Origins of Iron Age II Cast Glass Vessels in the Levant". *Levant* 43(2): 153-172.
- Okur, Y. K. 2020. *Phoenicians in Cilicia During the Middle Iron Age: The Scope of their Presence*. Master Thesis in Department of Archaeology, Bilkent University, Ankara.
- Orsingher, A. 2016. "The Ceramic Repertoire of Motya: Origins and Development between the 8th and 6th Centuries BC". *Karthago Dialoge*. Ed. F. Schön ve H. Töpfer, Tübingen, 283-314.
- Orsingher, A. 2021. "Ivory carving at Carthage. An "offering spoon" from the Tophet". *Folia Phoenicia* 5: 9-22.
- Ören, H., 2024. *Eski Yakın Doğu'da Fildişi Kullanımı ve Ticareti (MÖ 5. Yüzyıla Kadar)*. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.
- Özhanlı M. 2013. "Pisidia Antiokheiası'nda Çocuk Taşıyan Paganist Kadınların Meryem'e Evrilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(18): 85-93.
- Pappa, E. 2020. "Greek magic on the Atlantic? Homeric potions and mystic cults beyond the Pillars of Herakles. New comparanda and new interpretations". *Romanitas-Revista de Estudos Grecolatinos* 15: 32-74.
- Parrot, A. 1961. *Assur*. Çev. S. Gilbert ve J. Emmans. London.
- Porter, B. W. 2016. "Assembling the Iron Age Levant: The Archaeology of Communities, Politics, and Imperial Peripheries". *Journal of Archaeological Research* 24(4): 373-420.
- Pulak, C. 1994. "Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) 1993 Kampanyası". *T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, Ankara, 219-238.
- Pulak, C. 1995. "1994 Uluburun Batığı Kazısı (Kaş) Son Kampanya". *XVII. KST, C. I, Ankara*, 215-228.
- Rollston, C. A. 2019. "Phoenicia and Phoenicians". *The World around the Old Testament*. Eds. B. T. Arnold ve B. A. Strawn, Baker Publishing, 267-308.
- Schmitz, P. C. 2002. "Reconsidering a Phoenician Inscribed Amulet from the Vicinity of Tyre". *JAOS* 122(4): 817-823.
- Shaw, J. W. 1989. "Phoenicians in Southern Crete". *AJA* 93: 165-183.
- Thomason, A. K. 1999. *Capturing the Exotic: Royal Ivory Collecting and the Neo-Assyrian Imagining of North Syria*. Ph.D. Dissertation, Department of the History of Art and Archaeology, Columbia University.
- Torelli, M. 2005. "Deniz Yolları İçin Savaş: İÖ 1000-300". *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*. Haz. D. Abulafia, Singapur, 99-126.
- Tubb, J. N. 2003. "Phoenician Dance". *NEA* 66(3): 122-125.
- Uberti, M. L. 1999. "Ivory and Bone Carving". *The Phoenicians*. Ed. S. Moscati. Milano, 456-471.

Fenike Üretimi Fildişi Eserler ve Yayılım Alanları

Winter, I. J. 1976. "Phoenician and North Syrian Ivory Carving in Historical Context: Questions of Style and Distribution". *Iraq* 38 (1): 1-22.

Winter, I. J. 2010. *On Art in the Ancient Near East*. Brill.

Wiseman, D. J. 1952. "A New Stela of Aššur-Našir-Pal II.". *Iraq* 14(1): 24-44.

Woolmer, M. 2011. *Ancient Phoenicia: An Introduction*. London: Bristol Classical Press.

Yalçın, Ü. 2013. "Genç Tunç Çağında Küreselleşme". *Aktüel Arkeoloji Dergisi* 33: 44-57.

EKLER

Figür 4: Nimrud'tan Mısır etkili Fenike işi fildişi plak

(British Museum Collection/Getty Images. Erişim tarihi: 20.11.2024)

237

Figür 5: MÖ 8. yüzyıla ait Fenike işi fildişi aslan şeklinde hançer sapı

(Fotoğraf: Werner Forman/Universal Images Group/Getty Images. Erişim tarihi: 20.11.2024)

Figür 6: MÖ 8. yüzyıla ait Aslanla dövüşen bir adamı tasvir eden Fenike işi fildişi figür

(Fotoğraf: Werner Forman/Universal Images Group/Getty Images. Erişim tarihi: 20.11.2024)

Figür 7: Fildişi, altın ve gümüşten yapılmış kımlı hançer; kabza ve kın

(De Agostini Collection/Getty Images. Erişim tarihi: 20.11.2024)

Figür 8: Nimrud'ta ele geçen Fenike işi fildişi levha

(Fotoğraf: Werner Forman/Universal Images Group/Getty Images. Erişim tarihi: 20.11.2024)

